

ANTIDOTURI

Opera lui Eugène Ionesco:

Scrieri în limba română: *Elegii pentru ființe mici* (versuri, 1931), *Nu* (critică literară, 1934), *Englezește fără profesor* (piesă de teatru, 1943), *Război cu toată lumea* (publicistică, 1992).

Scrieri în limba franceză:

Teatru: *La Cantatrice chauve*, *La Leçon*, *Les Salutations*, *Jacques ou la Soumission*, *L'Avenir est dans les œufs*, *Les Chaises*, *Le Maître*, *Le Salon de l'automobile*, *Victimes du devoir*, *La Jeune Fille à marier*, *Amédée ou Comment s'en débarrasser*, *Le Nouveau Locataire*, *Scène à quatre*, *Le Tableau*, *L'Impromptu de l'Alma*, *Tueur sans gages*, *Rhinocéros*, *Délire à deux*, *Le Piéton de l'air*, *Le roi se meurt*, *La Soif et la Faim*, *La Lacune*, *Exercices de conversation et de diction françaises pour étudiants Américains*, *Jeux de massacre*, *Macbett*, *Ce formidable bordell*, *L'Homme aux valises*, *Voyages chez les morts*, *La Nièce-Épouse*, *Le Vicomte*, *Le Rhume onirique*, *Les connaissez-vous?*, *Maximilien Kolbe*.

Proză: *La Photo du Colonel* (nuvele, 1962), *Le Solitaire* (roman, 1973).

Eseuri și memorialistică: *Notes et contre-notes* (1962), *Journal en miettes* (1967), *Présent passé, passé présent* (1968), *Antidotes* (1977), *Un homme en question* (1979), *Entre la vie et le rêve. Entretiens avec Claude Bonnefoy* (1987), *Une quête intermittente* (1987).

Volume de desene: *Découvertes* (1969), *Le Blanc et le Noir* (1981).

EUGÈNE IONESCO
ANTIDOTURI

Traducere din franceză
și cuvânt introductiv de
MARINA DIMOV

Ediția a II-a, revăzută

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Introducere

Am reunit în culegerea de față mare parte din articolele pe care, începând din 1960, le-am scris și publicat în *Le Figaro* sau în alte periodice. Aceste articole precizează punctul meu de vedere asupra subiectelor de actualitate, ideologice și politice. Mentalitatea intelectualilor francezi s-a schimbat. Metamorfoza s-a produs în ultimii doi-trei ani. În 1967, chiar, nu puteai rosti o vorbă împotriva regimurilor din țările socialiste fără a fi acuzat de fascism sau nazism. O prietenă, citind unul dintre manuscrisele mele, m-a sfătuit insistent să nu-l critic pe Lenin: „Îți vei face dușmani; o să ți-i ridici pe toți în cap.“ Într-adevăr, inteligența privea cu ochi răi pe orice anticomunist „primar ori visceral“. Începând din 1968, aveai voie (dacă te declarai de stânga) să fii contra comunismului sovietic, cu condiția de-a fi maoist. După publicarea cărților lui Simon Leys, nu mai trebuie să fii nici maoist. Timp de treizeci de ani – trebuie s-o spunem – intelectualii s-au tot înșelat.

Schimbarea a fost înlesnită în mare măsură de Soljenițin și de scriitorii ruși exilați. E drept, Raymond Aron și Fejtő, Thierry Maulnier și Revel, apoi Pierre Daix, Suffert și mulți alții, iar înaintea tuturor Jannine Hersch, scosese de mult în evidență distanța – distanța și contradicția – dintre ideologie și realitate în țările comuniste; intelectualii occidentali au refuzat multă vreme, în chip irațional, să accepte evidența.

Tocmai ei, preinșii demistificatori, se complăceau în automistificare. Avertismentele mai vechi – și serioase – nu lipsiseră: André Gide, André Breton, Panait Istrati, pentru a nu-i cita decât pe ei, atrăseseră atenția asupra nelegiuirilor și crimelor comise în totalitarism. Charles Maurras, înainte de război, deci înainte de-a deveni colaboraționist, subliniase identitatea dintre colectivismul nazist și colectivismul comunist. Imediat după ultimul război, Kravcenko și Koestler au ținut să-i prevină pe occidentali că primejdia e mare și că vine din Est. Amândoi au fost insultați, calomniati, considerați trădători, iar americanii, care ne salvară de nazism, erau atacați și în presă, și în piesele lui Jean-Paul Sartre. Multă vreme nu i-am iertat lui Sartre faptul că a viciat inteligența franceză. Mi-am dat seama, nu demult, că el n-a fost un spirit director, un maestru al gândirii, ci reflecția unei mentalități generale. Totuși, Camus, David Rousset își spusese cuvântul. Nimeni nu i-a crezut, tocmai pentru că spuneau adevărul. Adevărul devenise incredibil. La fel, cu câțiva ani în urmă, Jules Roy a scris o carte critică despre China, carte care l-a compromis. De unde se vede că visul ideologic nu trebuie tulburat. În timp ce pe Sartre îl copleșeau elogiile pentru complezența sa față de propaganda ideologică, un om lucid ca Denis de Rougemont era marginalizat. Denis de Rougemont nu mai era citit, el care, alături de Jean Grenier, putea fi un adevărat director de conștiință al epocii noastre. Între adevărul nemăsluit și ideologie au fost preferate ideologia și minciuna.

Da, intelectualii încep să se trezească din vis. Mă tem să nu fie însă prea târziu. Cincisprezece-douăzeci de spirite care-și recapătă luciditatea nu pot desface, peste noapte, răul făcut timp de douăzeci ori treizeci de ani. Până să-și facă loc un nou mod de gândire printre intelectualii de rând – profesori de liceu, învățători, studenți –, multe evenimente cu

urmări grave se vor petrece. Reaua-credință, minciuna vor ajunge la putere. Dacă nu cumva se va întâmpla o minune. Și minunea nu poate fi decât prăbușirea, improbabilă, dar oricând posibilă, a societății sovietice.

Am satisfacția amară de-a nu mă fi înșelat. Public această carte ca să se vadă o dată în plus cât de simple erau adevărurile ce trebuiau spuse, cât de orbi puteau fi oamenii și cât de înțeptoșată le era mintea.

A îndrăzni să gândești altfel decât ceilalți

Faptul de a gândi altfel decât ceilalți te pune într-o situație foarte incomodă. A gândi altfel înseamnă a gândi pur și simplu. În fond, ceilalți, care cred că gândesc, fie adoptă fără să cugete sloganurile la modă, fie cad pradă unor pasiuni mistuitoare, refuzând să le analizeze. De ce refuză ei, acești ceilalți, să demonteze sistemele, cristalizările de clișee ce le alcătuiesc filozofia gata confecționată, întocmai ca o haină? În primul rând, evident, pentru că aceste idei primite de-a gata le slujesc interesele sau impulsurile, deci le împacă conștiința și le justifică acțiunile. Știm cu toții că se pot comite crime în numele unei cauze „nobile și generoase”. Apoi, mai există și categoria celor, deloc puțini, care n-au curajul să aibă alte idei și alte reacții decât cele ale tuturor. Fapt cu atât mai supărător cu cât, aproape totdeauna, dreptatea e de partea solitarilor. O mână de oameni, câțiva, inițial necunoscuți și izolați, izbutesc să schimbe fața lumii. Minoritatea devine majoritate. Iar când „cei câțiva” au ajuns să fie cei mai mulți și cei mai ascultați, atunci, exact atunci, începe falsificarea adevărului.

Eu unul, de când mă știu, am avut obiceiul să gândesc în răspăr cu ceilalți. Licean, apoi student, polemizam cu

profesorii și colegii. Eram pornit pe critică, refuzam „marile idei“ pe care voiau să mi le vâre în cap ori în burtă. O asemenea atitudine se explică prin rațiuni psihologice, de care sunt conștient. Oricum, sunt fericit că sunt cum sunt. Și sunt un solitar autentic pentru că refuz să adopt ideile celorlalți.

Dar cine sunt „ceialți“? Sunt eu singur? Și există cu-adevărat solitari?

„Ceialți“ sunt de fapt propriul tău mediu. Mediu constituit uneori dintr-o minoritate care, pentru tine, reprezintă întreaga lume. Când trăiești în mijlocul unei astfel de „minorități“, „minoritatea“ exercită asupra ta, dacă se-n întâmplă să nu gândești ca ea, un teribil terorism intelectual și sentimental, o presiune aproape insuportabilă. Din oboseală, din teamă, am vrut și chiar am încercat de câteva ori să „gândesc“ asemeni celorlalți. Dar, de fiecare dată, firea mea m-a împiedicat să cedez tentației. Până la urmă însă, aș fi fost învins dacă nu-mi dădeam seama că, de fapt, nu sunt singur. Era de-ajuns să schimb mediul, chiar țara, ca să găsesc frați întru singurătate care simțeau și reacționau ca mine. Adesea, rupând cu „lumea“ mediului meu restrâns, am întâlnit foarte mulți „solitari“ aparținând categoriei numite, pe drept cuvânt, majoritatea tăcută. E greu să știi unde e majoritatea, unde e minoritatea, după cum la fel de greu e să știi dacă te afli înainte sau ai rămas în urmă. Câți oameni, din cele mai diferite clase sociale, nu s-or fi recunoscut în mine?

Așadar, noi nu suntem singuri. O spun ca să-i încurajez pe însingurați, adică pe cei care se simt rătăciți în mediul lor. Dar dacă solitarii sunt numeroși, dacă există poate chiar o majoritate a solitarilor înseamnă oare că ea are totdeauna dreptate? Gândul acesta mă amețește. Rămân totuși la convingerea că fiecare este îndreptățit să se opună lumii sale.

Mediul meu, căruia mă împotrivesc, este cel al așa-nu-
mișilor intelectuali. Cândva, de mult, am trăit într-o țară
unde intelectualii erau de extremă dreaptă: filozofii, pro-
fesorii, scriitorii, artiștii, chiar și oamenii de știință, mai
toți erau de extremă dreaptă. Și atrăgeau după ei întreaga
populație. Acea populație care se manifestă la manifestații.
Pe-atunci, eu eram de stânga, în vreme ce majoritatea cate-
goriilor sociale adera la extrema dreaptă. Un întreg popor
era pentru Garda de Fier, în Germania mulțimile aclamau
nazismul. Dar nu asta mă neliniștea în primul rând. Mulți-
mii se schimbă cu o repeziciune incredibilă. La drept vor-
bind, ele nu fac decât asta. Altceva mi se părea cu mult mai
grav: noile teorii în domeniul biologiei și al geneticii înte-
meiau „științific“ rasismul; o nouă sociologie și o nouă eco-
nomie politică se constituiau, păreau posibile, chiar adevărate.
Știința putea justifica și verifica politica. Nu doar arta și
literatura, ci și psihologia, sociologia, matematicile erau
orientate de forțele Istoriei. Mi s-a luat o piatră de pe inimă
când am aflat că și alte filozofii, ce-mi păreau mai accepta-
bile, puteau fi la rândul lor justificate prin alte demersuri,
experiențe, descoperiri științifice. Însă dacă nazismul ar fi
ieșit învingător, azi am trăi în cu totul altă lume, într-o lume
confirmată de știința „obiectivă“. La fel de sigur e că mar-
xismul poate fi și el infirmat sau confirmat de alte „adevă-
ruri“ științifice. Depinde cine deține puterea.

Astăzi, nu mă mai tem. Nimic nu mă mai poate face să
mă îndoiesc de ceea ce cred, de ceea ce simt, de ceea ce mă
simt îndemnat să cred. Nu mai am încredere în obiectivitatea
științei. Totul ține de interpretare. Ba chiar mi se pare că
obiectivitatea zace în străfundurile subiectivității mele.

Iubiți cititori, credeți-mă și încredințați-vă: fiecare din-
tre voi are dreptate, numai ceilalți greșesc. Totdeauna. Cu
o condiție: nici unul dintre voi să nu-și închipuie că e

celălalt. Nu vă încredeți în afirmațiile altora. Repuneți totul în discuție. Fiți voi înșivă. Nu ascultați nici un sfat: cu excepția acestuia.

Acum câțiva ani, am fost invitat la dejun, împreună cu soția mea, la unul dintre cei mai mari bogătași din Franța și din Europa. Mai fuseseră poftiți câțiva jurnaliști din inteligența pariziană și un romancier. Discutam, bineînțeles, politică. Eu mă încăpățânam să combat, împotriva tuturor celor de față, anumite teze ale stângii. Atacam în special Rusia sovietică, lucru obișnuit azi la cei de stânga, de neconceput însă pe-atunci. Obișnuit azi, zic, pentru că un monstru mai puternic, China, a îndrăznit să-i atace pe conducătorii sovietici. Ca urmare, sovieticii și-au pierdut parțial prestigiul, nu se mai bucură de aceeași stimă. Chinezii i-au provocat, iar ei nu i-au nimicit pe chinezi. Azi, nu mai poți să ataci China fără riscul de a te compromite.

Dar să revin la discuția din jurul acelei mese copioase. Când a sosit momentul plecării, eu încă mai tremuram de furie. Ajunși pe stradă, o aud pe soția mea, care nu scosese o vorbă în timpul mesei, spunându-mi: „Îți dai seama în ce situație ridicolă te-ai pus? Apărai capitalismul împotriva miliardarilor!“

Am mulți prieteni, sau foști prieteni, de „stânga“. Nu-i mai suport. În 1940, erau de dreapta. Militau atunci, ca și acum, în sensul opus celui firesc. Le spun: „În 1940 trebuia să fiți de stânga, acum ar trebui să fiți de dreapta“. Evident, ei preferă să fie în pas cu istoria.

Cine-și mai amintește de biata doamnă Craven? Astăzi, oameni foarte „curajoși“, riscând totul ca să câștige totul, însuflețiți de un grandios „ideal patriotic ori revoluționar“,

deturneză avioane, iau ostatici, îi omoară, cum bine se știe, masacrează copii, pregătesc un genocid, aruncă în aer edificii și așa mai departe, toate în numele „Idealului“ lor. Mulți, scăpând teferi, se întorc în țările lor sau în țări aliate, încărcăți de bani și de glorie. Ei nu fac însă parte dintre cei ce sunt gata să-și sacrifice viața. Și-o riscă, așa cum spuneam, ceea ce e cu totul altceva.

Doamna Craven, în schimb, nu era susținută de nici o țară, de nici un serviciu de spionaj, de nici un partid politic, de nici o putere care s-o protejeze. Când a izbucnit războiul din Israel, a vrut să facă un gest, ceva prin care să atragă atenția lumii, prin care să-i determine pe oameni să reflecteze asupra crimelor și ororilor pe care mulți le comit numai prin faptul că le acceptă. Înarmată cu un browning, l-a îndreptat către echipajul avionului în care se urcase, cerând deturnarea avionului spre o destinație oarecare. Avionul nu apucase să decoleze. Deghizați în tehnicieni ai aeroportului, câțiva polițiști s-au urcat la bord și, drept unic remediu la îngrijorarea femeii, au pus-o la pământ. Ea nu avusese de fapt intenția de-a trage. Nu era decât o biată ființă fără apărare. O asemenea pirată a aerului nu putea scăpa polițiștilor. Și nu le-a scăpat.

Oricum, eroii pirateriei aeriene, acoperiți de gloria triumfului, se află acum la adăpost. Dar mormântul doamnei Craven, care nu și-a riscat viața, ci și-a sacrificat-o printr-un gest inutil, pe unde-o fi? Oare unde-i înmormântată? Aș vrea să mă duc să pun o floare și să mă rog la mormântul ei...

Eutanasia, avortul printre altele

Acum câțva timp, la Paris, s-au reunit medici și biologi pentru a discuta despre eutanasia și pentru a cere legiferarea,

legalizarea ei. Printre savanții veniți din toate țările, erau și doi cu Premiul Nobel, Monod și Jacob. Cu toții susțineau – fără umbră de umor negru – că bolnavii au dreptul să moară și că doctorii sunt datori să-i ajute în realizarea acestui scop. Sortiți eutanasierei ar fi toți cei care nu mai pot profita de „achizițiile sociale și morale ale umanității“. Ce înseamnă asta de fapt? Și cine decide? S-a pus, bineînțeles, și problema avortului. Puțini medici s-au opus eutanasierei active și avortului. Printre ei, profesorul francez Lejeune. Intervenția lui a fost foarte prost primită de confrăți. De fapt, cei mai mulți erau de o ipocrizie desăvârșită. Căci, în realitate, eutanasia se practică pe scară largă în spitalele unde sunt îngrijiți bolnavii săraci, fiind cu mult mai redusă în clinicile rentabilizate de pacienții bogați. Oricum, medicii nu mai vor să fie stânjeniți de lege. Vor să dispună după bunul-plac de viața oamenilor. Oricine vrea să dispună de viața oricui. Un medic englez propunea recent, într-un ziar londonez, ca nou-născuții să nu mai fie declarați imediat după naștere, ci abia peste câteva zile, răstimp în care să se decidă, în cazul handicapatilor, dacă merită sau nu să trăiască. Acum câțiva ani, în Belgia, s-a judecat un mare proces: o femeie care adusese pe lume un copil infirm fusese acuzată, cu îndreptățire, că l-a omorât. A fost achitată. Cunosc un pictor, Meb, care suferă de mongolism. Pictura lui Meb, figurativă și nonfigurativă, aduce în cultură o expresie nouă, viziunea lui asupra lumii, dementă și totodată plină de sens, de care pot profita din plin tocmai oamenii normali. Când se poate afirma despre cineva că e incapabil să se bucure de cultură, când se poate declara despre cineva că nu-i poate face pe alții să se bucure de unicitatea viziunii sale asupra lumii? Un profesor, handicapat, predă într-o universitate germană. Suferă de o maladie congenitală a oaselor care, măcinându-se, nu s-au dezvoltat, astfel încât capul acestui bărbat stă dea-

supra unui corp de mărimea celui al unui copil de trei ani. Dar omul ține cursuri despre Proust și se bucură el însuși de literatura lui Proust. Fiind născut în vremea nazismului, mama sa a fost nevoită să-l țină ascuns, deoarece medicii, geneticienii, biologii hitleriști, ba chiar și sociologii, nu-i dădeau dreptul să trăiască. Fiecare viață trebuie salvată, fiecare viață este un izvor de suferință, dar și de contemplație, de bucurie. Ca și avortul, eutanasia aplicată bătrânilor, infirmilor ori handicapaților face parte însă dintr-un ansamblu: dispreț față de viață, dispreț față de spirit, dispreț față de om, dispreț față de metafizică, dispreț față de existența personală; societatea înainte de orice, sănătatea națiunii, a rasei – toate acestea ne amintesc de lumea lui Hitler, ele fac parte din „morală“ totalitaristă.

Recent, un medic a interzis, în spitalul în care lucra, aplicarea oricărui tratament bătrânilor cu maladii cronice. Nici medicamente, nici hrană, doar apă de băut. Cum să-i faci să înțeleagă pe asemenea imbecili că fiecare viață e unică și că fiecare suflet contează? Faptul relatat s-a petrecut într-un mare spital din Zürich. Patria Crucii Roșii! Va avea loc un proces, căci medicul a fost totuși arestat. Vor sări destui să-l apere, doctori-politicieni, criminaliști, avocați specialiști în materie. Ce se va întâmpla însă când medicii înșiși vor fi supuși eutanasiilor? Atunci, numai atunci voi spune și eu: da, eutanasia trebuie să se aplice, dar numai eutanasiștilor!

Umanismul se duce, vai!, bucată cu bucată...

„Jurnalul unui cetățean fără voce“

Il Giornale, ianuarie 1975

I
DE LA PRAGA LA LONDRA,
RUȘINEA

Fascismul n-a murit

Îl întâlnesc pe vechiul nazist, ori fost nazist, cum spune el. A trăit mulți ani în Elveția germanică; actualmente, trăiește în Austria. „Cum de-a fost cu puțință – mă-ntreba acum doi ani, prin ianuarie sau februarie, când ne-am văzut –, cum de-a fost cu puțință să mă înșel într-un asemenea hal?”

În fond, zicea, și el a fost umanist, ca și mine; un umanist poate decepționat, scârbit, ceea ce-l determinase să treacă, în tinerețe, la fascism. Dar fondul său, repeta el, adevărata lui natură îl îndemna să fie umanist. Și a și fost, înainte de-a trece la extrema dreaptă, apoi n-a mai fost, pentru ca ulterior să redevină.

Prin 1940, îmi declara că evreii sunt cauza tuturor războaielor – bunăoară a celui din 1940. Îi răspundeam, pe-atunci, că afirmația lui e mai mult decât îndoielnică, evreii nepuținând fi în nici un caz prohitleriști, și că războaiele își au îndreptățiri proprii (sau, mai degrabă, neîndreptățiri): economice, politice, sociale și îndeosebi biologice, primitive. Fiind profesor de liceu, profesor de germană, deci ceea ce se cheamă „un intelectual”, ar fi trebuit totuși să înțeleagă că originea războiului trebuie căutată, dacă nu și găsită, în altă parte, în zone psihice profunde și greu decelabile; în inconștientul colectiv ori în logica sau iraționalitatea istoriei.

— Bine, i-am replicat la vremea respectivă, dacă ești de părere că evreii au un amestec în războiul actual, nu înțeleg

Cuprins

INTRODUCERE

A îndrăzni să gândești altfel decât ceilalți (<i>Jurnalul unui cetățean fără voie</i>) <i>Il Giornale</i> , ianuarie 1975	7
---	---

I. DE LA PRAGA LA LONDRA, RUȘINEA

Fascismul n-a murit <i>Le Figaro littéraire</i> , 2 iunie 1969	17
Cehoslovacia? Singura țară din Europa care își merită independența <i>Le Figaro littéraire</i> , 11 noiembrie 1968	22
De la Praga la Londra, rușinea <i>Le Figaro littéraire</i> , 14 aprilie 1969	28
Vânătoare de oameni <i>Le Figaro littéraire</i> , 6 mai 1972	33
Interviu pentru <i>L'Arche</i> <i>L'Arche</i> , martie–aprilie 1973	39
În Israel și mai departe <i>Le Figaro</i> , 29 octombrie 1973	42
Ce am văzut și ce am auzit în Israel <i>Le Monde</i> , 1 februarie 1975	46
Abuzuri de limbaj <i>Le Figaro</i> , 31 august–1 septembrie 1976	52
Allende și socialismul altora <i>Le Figaro</i> , 28 septembrie 1973	60

Mirajul revoluției („Jurnalul unui cetățean fără voie“) <i>Il Giornale</i> , iunie 1975	65
La bordul corabiei nebunilor <i>Le Figaro littéraire</i> , 16 august 1975	68
Galii, contemporanii noștri <i>Le Figaro littéraire</i> , 23 iunie 1969	73
Mai există „nazistul“? („Jurnal de bord“) <i>Le Figaro littéraire</i> , 4 octombrie 1975	78
Extrase dintr-o convorbire cu Frédéric de Towarnicki <i>L'Express</i> , 5 octombrie 1970	82
<i>Le Monde</i> așa cum este <i>Il Giornale</i> , mai 1976	96
Îngenuncheați în fața lui Mao <i>Le Figaro</i> , 30 septembrie 1976	101
Dacă lumea ar fi sovietizată <i>Le Figaro</i> , martie 1976	106
Utopii <i>Le Figaro</i> , 24 aprilie 1969	113
„Comunismul este cel mai mare eșec din istoria omenirii“ <i>Le Figaro</i> , 8 iulie 1976	115

II. CULTURA NU E TREABA STATULUI

Pentru cei nebuni după libertate <i>Le Figaro</i> , 27 octombrie 1973	121
„Toți în aceeași oală“. Interviu despre <i>Macbett</i> <i>Le Monde</i> , 3 februarie 1972	124
UNESCO sau cultura contra culturii <i>Le Monde</i> , 12 iulie 1972	126
Cultura nu e treaba statului <i>Le Figaro littéraire</i> , 3 august 1974	131
Toată cultura a fost făcută de dușmanii culturii <i>Le Figaro littéraire</i> , 19 mai 1973	141

Aș vrea să scriu un elogiu al societății burgheze <i>La Semaine de Paris et ailleurs</i> , 3 februarie 1966	146
Societățile de autori împotriva autorilor <i>Le Figaro</i> , 30 mai 1975	148
Un nou München '75? <i>Le Figaro</i> , 4 august 1975	150
Lașitatea nu este profitabilă <i>France-Soir</i> , 19 februarie 1976	152
Salvarea culturii <i>Le Figaro</i> , 28 iulie 1976	153
Mesaj internațional la a 15-a ediție a Zilei mondiale a teatrului (martie 1976)	157

III. AȘ FI SCRIS ÎN ORICE CAZ

Aș fi scris în orice caz	163
Frânturi de idei („Jurnalul unui cetățean fără voce“) <i>Il Giornale</i> , 6 ianuarie 1975	166
Teatrul nu poate evolua dacă nu va fi depolitizat <i>Le Figaro littéraire</i> , 24 iunie 1972	170
Nu-mi place Brecht <i>Le Figaro littéraire</i> , 12 martie 1971	173
Teatrul spaimelor mele <i>Il Giornale</i> , 17 februarie 1975	174
Apărarea poetului <i>France-Observateur</i> , 16 noiembrie 1961	178
Scrisoare despre piesa <i>La Peau d'un fruit sur un arbre pourri</i> de Victor Haïm <i>Le Monde</i> , 25 iunie 1971	182
Euripide, cu ochii în lacrimi... <i>Le Figaro</i> , 24 septembrie 1971	184
Apropo de Beckett	186
Împletirea durerii cu frumusețea <i>Le Figaro</i> , 30 septembrie 1975	189

A te explica în inexplicabil <i>Le Magazine littéraire</i> , nr. 81	191
Șestov ne readuce la esențial <i>Le Monde</i> , 18 mai 1967	206
Un doctor al sufletului <i>Le Monde</i> , 21 mai 1976	210
Opera lui Denis de Rougemont: o metafizică creștină	215
Mărturie asupra Bisericii de astăzi (noiembrie 1975)	216

IV. ÎNSEMNĂRI, FRAGMENTE, POLEMICI, CONVORBIRI

Însemnări regăsite <i>Les Nouvelles littéraires</i> , 25 februarie 1971	229
Critici, voi trăiți din mine! <i>Le Figaro littéraire</i> , 30 mai 1963	236
După succes... frica de vid <i>Réalités</i> , mai 1967	240
O tiflă dată destinului <i>Le Quotidien de Paris</i> , 1975	241
Cei cincisprezece ani ai „Cântăreței“ mele <i>Nouvel Observateur</i> , 10 decembrie 1964	243
Jurnal <i>Arts et Loisirs</i> , 28 martie 1966; <i>Arts</i> , 9–15 martie 1966; <i>Arts et Loisirs</i> , 13–19 aprilie 1966	247
Fărâme de vise, fărâme de idei <i>Les Lettres françaises</i> , 17 februarie 1966	264
Dreptul de a ucide <i>Le Monde</i> , 18 octombrie 1974	273
<i>L'Espagne sur le fil</i> de Paseyro	278
<i>Le Figaro</i> , ianuarie 1977	

ÎNCHEIERE

De ce scriu? (Conferință rostită în februarie 1975 la Centrul mediteranean de la Nisa)	287
---	-----

ANEXE

Academia

- Academia Franceză nu trebuie să fie o doamnă bătrână
Le Figaro, 21 ianuarie 1972 309
- Academia nu este o societate ezoterică
Le Figaro, 4 februarie 1972 311

Omagiu prietenilor mei dispăruți

- Robert Postec 313
- Jean Follain 314
- Victor Brauner 315
- Jean-Marie Serreau 316
- Jacques Lemarchand 322